

# שאלת הרציפות הטריטוריאלית הערבית כמוקד של סכסוך במזרח-התיכון

אילן אסיה

מכריע. תביעה זו, על גלגוליה השונים, היתה אחד הגורמים שהשפיעו על החרפת הסכסוך הערבי-ישראלי והבאתו לשיאי – במלחמת 1948, במלחמת סיני בשנת 1956, במלחמת ששת הימים בשנת 1967, והיתה לו אף השפעה מסוימת על התלקחותה של מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973.

הסקירה והניתוח שיובאו להלן, נועדו לתאר את גלגוליה השונים של פרשת הרציפות, או בשמה האחר – פרשת טריז הנגב – ולהביא ראיות היסטוריות לתפקיד המרכזי שהיה לפרשה זו בסכסוך. סקירה זו נועדה גם להתריע מפני זלזול בהערכת השפעת שאלה זו על עמדת מצרים כלפי התפתחות הסדרי השלום באזור וכלפי אפשרויות לעימותים דיפלומטיים או אחרים בשאלה זו בעתיד.

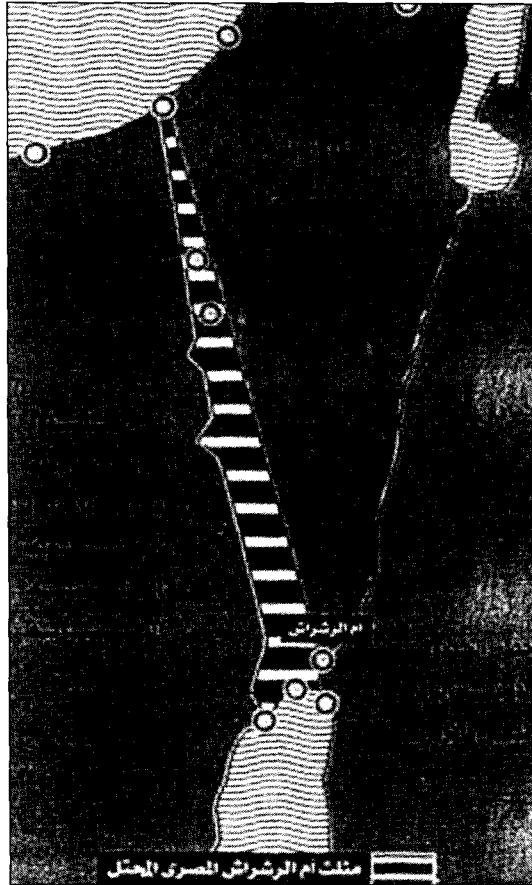
## השורשים ההיסטוריים והאידיאולוגיים של הסכסוך בשאלת הרציפות

אלת טריז הנגב והרציפות הטריטוריאלית נגזרת בראש ובראשונה מהמבנה הגיאוגרפי של האזור ומכך שהנגב, בחלקה הדרומי המדברי של מדינת ישראל, הוא החוליה היבשתית המקשרת בין חצי-האי סיני השייך למצרים, לבין ממלכת ירדן. ים סוף ושלוחתו, הקרויה מפרץ אילת על-ידי ישראל או מפרץ עקבה בפי הערבים, מפריד בין מצרים לערב הסעודית וירדן, ולכן

פרסום מפתיע, שהופיע בראשית אוגוסט 1997 בשבועון הערבי **אל-ואסט** היוצא לאור בלונדון והנחשב למהימן, נטען, בין השאר, שנשיא מצרים ערער לאחרונה על ריבונות ישראל על אילת. הפרסום ב**אל-ואסט**, המופיע תחת הכותרת "אום רשרש כבושה ושטחה יותר גדול מהגולן", מעורר את השאלה האם ישנה יד מכוונת במצרים המעוניינת להעלות מחדש על סדר היום את התביעה המצרית הנושנה לרציפות טריטוריאלית עם המזרח הערבי. ממפה המשובצת בכתבה, שהעביר כתב השבועון בקהיר, עולה שלכאורה יש למצרים תביעה על שטח בנגב הישראלי הבנוי כמשולש צר וארוך, ונקרא על ידם בשם "משולש אום רשרש". המשולש חופף בצלעו המערבית את הגבול הבינלאומי: קודקודו נמצא ברפיח, ובסיסו מחבר בין טאבה, שעל הגבול הישראלי-מצרי במערב, לנקודה על גבול ירדן-ישראל במזרח. ממפה זו עולה, שמצרים תובעת למעשה את כל אזור חוף אילת, שטח שאם יינתן לה, ינתק את ישראל מהעיר אילת ומים סוף, ויעניק למצרים רציפות טריטוריאלית שתחבר בין שטחה לשטח ירדן.

בהיסטוריה של הסכסוך הערבי-ישראלי מילאה שאלת הרציפות הטריטוריאלית הערבית תפקיד מרכזי ולעיתים

ד"ר **אילן אסיה** הוא חוקר הסכסוך הישראלי-ערבי ומרצה במכללת לוינסקי בתל-אביב. א"א חיבר שני ספרים העוסקים בנושא הרציפות הטריטוריאלית: **מוקד הסכסוך – המאבק על הנגב 1947-1956** (הוצ' יד-בן צבי ואוניברסיטת ברגריון בנגב, 1994). **תסמונת זיין: ארבע מלחמות ושלוש אחד – הרובד הנסתר** (הוצ' ידיעות אחרונות, 1995).



אל-ואסט, 4.8.97, אוסררש הכבושה

ב-4.8.1997 פרסם אל-ואסט חוות דעת משפטית בדבר בעלותה של מצרים על חלקים מן הנגב. התביעה המצרית ל-1,500 קמ"ר נגב, הכוללים את אילת, בעינה עומדת, ומובארק חוזר עליה תכופות תוך איום מפורש שאם ישראל לא "יתחזיר" למצרים שטח זה מרצונה, שמורה לקהיר אופציה צבאית. נקל לשער את הסערה המדינית שהיתה קמה אילו דרש הלמוט קוהל, באיומי מלחמה, ל"החזיר" לגרמניה את חבל הסודסים או את אלוס-לוריון. מסמך זה הוגש הן למשרד החוץ והן למשרד ראש-הממשלה. שני המשרדים אף לא טרחו לאשר את קבלת המכתב.

שאינה מדינה, וכמעט שאינה יהודית. כי איני מאמין שתיתכן קרתגו יהודית. ובלי הנגב תהיה מעין קרתגו שתיקרא בשם תל-אביב".<sup>2</sup>

עמדתו של בן-גוריון ביטאה אז את דאגתו מכך שהשטח שיישאר למדינה יהודית בארץ-ישראל, אם הנגב לא יכלל בתוכה, יהיה כל כך זעיר עד שניתן יהיה לראות בה לא יותר מאשר עיר מדינה מורחבת, שדי בהחרבת תל-אביב כדי להביא לחורבנה. ולא די בכך, אלא שעל-פי תכנית החלוקה גם בשטח זה עתידים היו לחיות ערבים רבים, ומכאן דבריו שהמדינה הזו כמעט שאינה יהודית. הנגב המדברי נועד על-פי תכנית החלוקה של האו"ם להכפיל את שטח המדינה היהודית ואף יותר מכך, אך יתרונו הגדול היה בכך שהיה כמעט ריק מאוכלוסייה ערבית.

עקרונות עמדת הנהגת היישוב מתנועות הפועלים, שבן-גוריון עמד אז בראשה, בעניין גבולות המדינה היהודית, החלו להתגבש 28 שנה קודם לכן, בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה. עמדה זו היתה מושתתת על תפיסה מורכבת שכללה התייחסות לתפיסות אידיאולוגיות, ראייה

המעבר היבשתי היחיד והקצר ביותר האפשרי הוא דרך דרום הנגב.

ארץ-ישראל נמצאת בנקודת המפגש שבין אסיה לאפריקה ומושפעת גם מקרבתה לנקודת המפגש עם אירופה. ההיסטוריה של ארץ-ישראל נגזרה במידה מכרעת מכך ששימשה מעבר הכרחי בין שני העמקים הפוריים ובין שתי הציוויליזציות הגדולות והעתיקות במזרח התיכון – עמק הפרת ועמק הנילוס, ומעבר יבשתי הכרחי בין אפריקה לאסיה ובין אירופה לאפריקה. חשיבותה האסטרטגית של ארץ-ישראל במחצית הראשונה של המאה העשרים נגזרה בין השאר מכך, ששימשה אזור מעבר עבור הבריטים בין בסיסיים במצרים לעמדותיהם בעבר-הירדן, ובעיקר במפרץ הפרסי. חשיבותה האסטרטגית נגזרה גם מהיותה קרובה לתעלת סואץ, ומכך שבתקופת המלחמה הקרה היתה אזור מעבר שהיה דרוש להגנת התעלה מפני תקיפה סובייטית אפשרית. כך, למשל, בראשית 1948 קבעו ראשי המטות של הצבא הבריטי שהשטח הכולל את ארץ-ישראל, דרום סוריה ולבנון הוא האזור היחיד היכול לשמש עמדת הגנה יעילה למקרה שתבוצע מתקפה יבשתית על מצרים מכיוון צפון וצפון-מזרח. לשם כך תבעו אז שתישמר לבריטניה זכות למעבר חופשי דרך הטריטוריה של ארץ-ישראל.<sup>1</sup>

עמדת ממשלת בריטניה בשאלת השליטה על הנגב היתה באותה תקופה קיצונית ביותר. ארנסט בוויין, שר-החוץ הבריטי, שהיה הדמות הדומיננטית בהתוויית עמדת ממשלת בריטניה בשאלת ארץ-ישראל בשנים 1945-1951, היה חד-משמעי בעמדתו שיש לשלול מהיהודים את השליטה על הנגב. במאבק המר שניהל המערב באותה עת מול ברית-המועצות ראה בוויין בהשתלטות ישראלית על הנגב כולו, עד אילת, מהלך שיפגע לטובת ברית-המועצות בכך, שימנע מבריטניה ליצור אבנט יבשה רצוף בשליטתה בין תעלת סואץ והים התיכון ועד למפרץ הפרסי. לעמדתו חבר גם משרד-החוץ האמריקני, בעיקר בתקופת כהונתו של גנרל ג'ורג' מרשל, כשר-החוץ.

מול עמדה תקיפה זו, למנוע מהיהודים את הנגב, ניצב דוד בן-גוריון עם עמדה תקיפה לא פחות, דהיינו: שיש להכליל את הנגב כולו בתחום המדינה היהודית. עמדתו של בן-גוריון נבעה מתפיסה אסטרטגית ויישובית שראתה בנגב אזור חיוני למדינה היהודית, ושבלעדיו לא יהיה לה קיום. בוויכוח מר שהתקיים בהנהגת היישוב בפברואר 1948, בשלב הראשון של המלחמה בארץ-ישראל, כאשר כוחות בלתי סדירים ערביים ניסו למנוע בכוח את מימושה של החלטת האו"ם על הקמת מדינה יהודית, דרש בן-גוריון לשלוח להגנת הנגב 5,000 לוחמים – שלישי מהכוח הצבאי שעמד אז לרשות היישוב היהודי ערב הכרזת המדינה. הנגב היה אותה עת ריק כמעט לחלוטין מיהודים ורק 400 יהודים בערך ישבו ב-11 נקודות התיישבות זעירות שהוקמו ב-1946. מאידך גיסא, בשטח שמצפון לנגב היו אותה עת כ-600 אלף יהודים שעמדו בפני מתקפות קשות של יחידות לא סדירות של פלשתינאים ושל מתנדבים וחיילים מוסווים ממדינות ערב, וכל לוחם יהודי היה דרוש כדי להגן על אוכלוסייה זו. המומחים הצבאיים ניסו להניא את בן-גוריון מלשגר כוח כל כך גדול לנגב, ולהחליש בכך את הגנת הצפון. על כך ענה להם אז בן-גוריון: "מדינה יהודית בלי הנגב – כמעט שאינה מדינה יהודית. ובמובן כפול: כמעט

<sup>1</sup> PRO, FO, 371/68402, E298.

<sup>2</sup> דוד בן-גוריון, יחוד ויעוד (תל-אביב, 1971), עמ' 25.

והנמלים החשובים, הוצע דרום הארץ והנגב, מהיותו שטח גדול וריק כמעט לחלוטין מתושבים:

ורק בדרומה של הארץ משתרעים שטחים עצומים חופשיים, מחוף הים ופנימה אל תוך הארץ. לכן תיבנה עיר החוף שלנו, ראשית הבסיס, באחד המקומות בין אשדוד ואל-עריש... נמל שני צריך להיבנות, יחד עם התחלת עבודת ההתיישבות הרחבה בנגב, במקום אשר שלמה המלך חתר ממנו מסלה אל המפרץ הפרסי והים הודי – באילת מלפנים ועקבה היום.<sup>4</sup>

"התכנית הגדולה", שפרק ההתיישבות היה חלק ממנה, חוברה על-ידי שורה מרשימה של מנהיגים, וביניהם נחמן סירקין, נחום ניר, יצחק בר-צבי, ברל כצנלסון ודוד בן-גוריון – מנהיגים שלהם נועדו תפקידים מרכזיים באפופיאה של הקמת המדינה היהודית. לתכנית זו היתה השפעה רבה בתקופה הקצרה יחסית שבין 1920, כאשר חוברה, ל-1948, שנת הקמת המדינה. בתקופה זו גדל היישוב היהודי פי עשרה מ-60 אלף נפש בערך ב-1920, ל-600 אלף נפש ב-1948. ואכן, במרוצת שנים אלה, אם מכוח תכנית זו, ואם מכוח המציאות, נותרו אזורי החר צפוני האוכלוסייה הערבית ריקים כמעט מיהודים, שהעדיפו לנסות וליצור גושי התיישבות רצופים באזורים דלילי אוכלוסייה, שבהם גם ניתן היה לרכוש מהערבים אדמות.

העדפת ההפרדה בין היישוב היהודי לערבי והמאמץ להימנע מיצירת מדינה דו-לאומית היתה ממאפייניו הבולטים של הזרם הציוני-סוציאליסטי המרכזי, בראשותם של בן-גוריון וחבריו לניסוח "התכנית הגדולה", בניגוד לעמדות הימין הרוויזיוניסטי, מצד אחד, והשמאל הרדיקלי, מצד שני, שלא רצו בהפרדה – כל אחד מסיבות אחרות. לכיוון האידיאולוגי, המדיני והתכנוני שגובש ב"תכנית הגדולה", היה משקל לא רק בימיו של בן-גוריון, אלא גם אחריו. למעשה, עד הסכם חברון, שנחתם בידי ראש-ממשלת ישראל בנימין נתניהו, בשנת 1996, היתה שרירה וקיימת המחלוקת בנושא זה בין תנועת העבודה, לבין מה שמכונה "המחנה הלאומי".

הכוונה של הנהגת היישוב מתנועת הפועלים, שלא לפגוע בתושבי הארץ הערביים ולא לנשלם מאדמתם, היתה כנה, אם כי הדבר לא נסתייע לבסוף. כך, למשל, זמן קצר לאחר פרסום הצהרת בלפור, בשלהי 1917, כתב בן-גוריון הצעיר מאמר ברוח העמדה שהובעה מאוחר יותר ב"תכנית הגדולה". בן-גוריון ראה אז מול עיניו את ארץ-ישראל שמשני עברי הירדן כאזור נרחב שבו שטחים רבים ריקים מאין יושב, ורק חלקים קטנים מהשטח עובדו על-ידי הערבים תושבי הארץ. בנסיבות אלה יכול היה להסיק שהיהודים, שקיבלו אז לראשונה הכרה בזכותם לבנות בית לאומי בארץ-ישראל בשתי גדות הירדן, יוכלו ליישב את הארץ מבלי לנשל את הערבים. בן-גוריון כתב אז:

ואולם עלינו לזכור שזכויות אלה [הכוונה לזכויות הישיבה בארץ] יש גם לתושבים היושבים כבר בארץ – ואין לפגוע בזכויות הללו. גם חזון הצדק החברתי ושוויון העמים אשר העם היהודי נשא בחובו במשך שלושת אלפי שנה, וגם האינטרסים החיוניים של העם

מדינית ואסטרטגיה יישובית. בראייה האידיאולוגית היתה להנהגה זו התייחסות רצינית ביותר להיבטים התרבותיים, ובעיקר להשפעת הגולה והגלותיות על היהודי, ומכאן נגזרה גם עמדה ברורה נגד התיישבות יהודית באזורים צפוני אוכלוסייה ערבית. עמדה זו באה לביטוייה המקיף והמעמיק במסמך מפורט משנת 1920, שהוכן מתוך ראייה שחלקו מכוון להיות התכנית הגדולה להקמת המדינה היהודית. בחינה מדוקדקת של פעולתו המדינית, ובעיקר היישובית, של בן-גוריון בכל שנות פעילותו בהנהגה, ובעיקר מ-1935 ועד לפרישתו מראשות ממשלת ישראל ב-1963, מראה היצמדות "אובססיבית" כמעט לעקרונות שנקבעו בתכנית הגדולה היא, משנת 1920.

לעמדה הייחודית של הנהגה זו יש חשיבות רבה, בניגוד לתפיסות הקולוניזטוריות המקובלות, שהיו מבוססות על ניצול כוח האדם של האוכלוסייה המקומית. הנהגת תנועת הפועלים תבעה הפרדה מרבית של היישוב מהאוכלוסייה הערבית, והתבססות על עבודה יהודית עצמית לכל רוחב העשייה הכלכלית.

האיום שראו אנשי תנועת הפועלים, כטמון באופיו הגלוי של היהודי, גרם לחשש שהרוב הערבי הגדול שהיה בארץ-ישראל בראשית שנות העשרים יגרום לכך שהיהודים שיעלו לארץ ימשיכו לקיים בה, מהיותם מיעוט, את דפוסי ההתנהגות שאפיינו אותם במשך אלפיים שנות הגלות.

בפרק שנכתב על ידם במשותף, ב"תכנית הגדולה" משנת 1920, כתבו על כך דוד בן-גוריון ומורו וחברו שמואל יבנאלי:

שאלת הרוב והמיעוט, זו השאלה הצוררת בכנפיה את כל תוכן מושגי הגלות למלוא עומקו. האמנם כמהים אנו לה, למען ארר גם את חיינו העתידיים בקללת עברנו הנורא? הנסמך אל כל עיר ונקודה של התושבים בארץ בתור מועט נטפל אל הרוב, או נבצר את עמדתנו בארץ בצורת שורת מרכזים לחיים עבריים במובן הכלכלי והפוליטי בפנות שונות בארץ?<sup>3</sup>

מראייה זו נגזרה החלטה מדינית ואסטרטגית, בה דבקה הנהגת היישוב מתנועת העבודה ובן-גוריון בראשה. להחלטה זו היו תוצאות מדיניות, חברתיות וטריטוריאליות מרחיקות לכת, והיא שקבעה במידה רבה את אזורי ההתיישבות של היהודים בארץ-ישראל, את עמדת בן-גוריון כלפי הנגב, ובסופו של דבר גם את גבולות המדינה.

בהמשך המאמר, משנת 1920, הציעו יבנאלי ובן-גוריון שהיהודים יימנעו במכוון, לפחות עד יצירת רוב יהודי בארץ-ישראל, מהתיישבות באזורים צפוני אוכלוסייה ערבית, ויבחרו להקים את יישוביהם בחבלי ארץ שבהם היישוב ערבי דליל יותר, או שכמעט אין בהם ערבים. כך הציעו שהיהודים לא יתיישבו באזורים ההרריים של ארץ-ישראל שבהם קיים יישוב ערבי צפוף, ידירו את רגליהם גם מהערבים הערביים, ויישבו רק את מישור החוף, הגליל התחתון, בקעת הירדן, הנגב – ועבר הירדן המזרחי, שבהם האוכלוסייה הערבית דלילה, ואת אזור ירושלים, שבה היה רוב יהודי משנת 1840. כאזור היעד החשוב ביותר להתיישבות, והמקום בו יוקמו העיר היהודית המרכזית

<sup>3</sup> "עיקרים להתיישבות", משלחת פועלי ציון בארץ-ישראל 1920, חלק ב' – הדוח המלא, עורך: חיים גולן (רמת אפעל, 1989), עמ' 76. המאמר פורסם כאחד מפרקי הדוח ונכתב ברובו על-ידי יבנאלי, שהיה ידידו ובמידה רבה גם מורו של בן-גוריון, בהתבסס על מאמר שפורסם על-ידי יבנאלי שנה קודם לכן. שמו של בן-גוריון נוסף לשמו של יבנאלי שכן הוא שחיבר את הספח המופיע בסופו של המאמר, ויש להניח שגם מתוך כך שהסכים לכל הנאמר בו.

<sup>4</sup> שם, עמ' 80-81.

היהודי בגולה ועוד יותר בארץ-ישראל – מחייבים בהחלט ובלא תנאי שהזכויות והאינטרסים של תושבי הארץ הבלתי יהודיים יישמרו ויכובדו מתוך הקפדה יתרה.<sup>5</sup>

נראה שהרעיון שניתן ליישב מיליוני יהודים בארץ-ישראל, מבלי לפגוע ביישוב הערבי, החל להשתבש כבר ב-1921, כשנה לאחר שפורסם מאמרם המשותף של יבנאלי וברגוריון. בריטניה החליטה אז להוציא את עבר-הירדן, שבה ישבו אז כ-250-300 אלף ערבים, חלקם נוודים, מתחום הבית הלאומי היהודי, ולהעניק אותה לאמיר עבדאללה. ב-1922 הוקמה אמירות עבר-הירדן, והתחום שהוקצה להקמת הבית הלאומי היהודי הצטמצם לארץ-ישראל המערבית בלבד, שבה היה אז יישוב ערבי גדול יחסית – כ-750 אלף נפש.

על אף ניתוקה של עבר-הירדן מתחום הבית הלאומי היהודי לא חל שינוי עקרוני בעמדת הנהגת היישוב מתנועת הפועלים, והעיקרון של אי התיישבות באזורים צפופי אוכלוסייה ערבית נותר עיקרון מנחה. מנהיגים אלה לא השלימו עם ניתוקה של עבר-הירדן, אם כי לא הפכו את התביעה להשבתה לדגל – כפי שעשו זאת הרוויזיוניסטים מן הימין בראשותו של זאב ז'בוטינסקי. כך, למשל, בדיווח של ברגוריון על שיחתו עם מוסא עלמי ב-27.8.34, הוא מבטא עמדה כזאת בתשובה לשאלתו של עלמי אם יסכים לכך שעירק, עבר-הירדן וארץ-ישראל יהיו מדינה אחת. ברגוריון אמר אז, שהיהודים רוצים שיהיו רק שתי מדינות: "ארץ-ישראל הכוללת גם עבר-הירדן ומדינת עירק".

גם ב-14.8.34, בשיחה שניהל ברגוריון עם הנציב העליון הבריטי בארץ-ישראל, העיר הנציב שמעמדה של עבר-הירדן המזרחית אינו יכול להיות כמו מערב הירדן, וכי סעיפי המנדט בקשר לבית הלאומי אינם חלים על עבר-הירדן. על כך השיב לו ברגוריון: "שהתיישבותנו בעבר-הירדן היא תנאי להסכם, ואי-תחולת סעיפי הבית הלאומי על עבר הירדן, היא לא מוחלטת ולא תמידית, אלא זמנית, כפי שנאמר בפירוש בסעיף 25 של המנדט".<sup>6</sup>

מפנה בעמדת ברגוריון, שהביא לחיזוק תביעתו להכליל את כל הנגב, כולל אילת, בתחום המדינה היהודית, חל לאחר שנבחר ב-1935 לתפקיד יו"ר הוועד הפועל הציוני והסוכנות היהודית, וכך הועמד בראש ההנהגה המדינית של היישוב היהודי בארץ-ישראל. בסיוור שערך באותה השנה בנגב הגיע בפעם הראשונה לאילת, אז חוף שומם לחלוטין ובו נקודת משטרה קטנה בשם אוס-רשרש. מידת ההשפעה של ביקור זה על מדיניותו של ברגוריון תוארה על ידו שנים לאחר מכן, כשרשם ביומנו, ב-9 ביוני 1949, שבסיוור זה "שינה מראה הנגב את כל תפיסותי הציוניות. לנסיעה ההיא יש חלק בכיבוש הנגב השנה".

ב-1935, בביקורו הראשון בחוף הארצישראלי של ים סוף, הפנים ברגוריון את המשמעות המדינית והאסטרטגית שיכולה להיות לאילת עבור המדינה היהודית שתקום. הוא הבין אז את המשמעות שיש לנגב כגשר יבשתי בין הים התיכון לים סוף, המאפשר ליצור חלופה לתעלת סואץ ומוצא למזרח הרחוק. ברגוריון החל לפעול אז להקמת יישוב יהודי באילת, כדי לממש את עובדת היות אזור אוס-רשרש והערבה שמאחוריו חלק משטח המנדט הבריטי. אלא שהבריטים, שהבינו היטב את ערכו האסטרטגי של

הנגב עבורם, כחוליית קשר הכרחית בין תעלת סואץ למפרץ הפרסי, הקפידו לאסור על התיישבות יהודים באזור.

כדי לקדם את הקמת היישוב באילת פנה ברגוריון, בביקור שערך באותה שנה בארצות-הברית, לקבוצה יהודית בעלת מעמד פוליטי וכלכלי חשוב בראשות השופט העליון היהודי-אמריקני לואי ברנדייס. הוא ניסה לשכנע את הקבוצה לסייע בכסף למימוש הרעיון, ולהירתם להפעלת לחץ על בריטניה שתאפשר את פתיחת האזור להתיישבות יהודית. בתזכיר שהעביר אז לקבוצתו של ברנדייס נכללו חלקים רבים העוסקים בחשיבות הנגב להתיישבות יהודית, התואמים את מאמרו המשותף עם יבנאלי משנת 1920. אלא שבתזכיר לברנדייס שם ברגוריון דגש על חשיבותו של אזור אילת. ברגוריון הסביר במסמך, שניתן לחסום את תעלת סואץ בקלות על-ידי טיבועה של ספינה אחת, ומכאן חשיבותו של הקו אילת-חיפה כחלופה לתעלה. לדבריו בריטניה תיאלץ במוקדם או במאוחר לצאת ממצרים, ואז תגדל חשיבות הגשר היבשתי שיוצר הנגב בין הים התיכון לים סוף.<sup>7</sup>

באוגוסט 1935 נפגשו ברגוריון ומשה שרת עם הנציב העליון הבריטי וניסו לשכנע אותו לאפשר התיישבות יהודית באילת. אך הנציב, נאמן למדיניות הבריטית בעניין זה, סירב.<sup>8</sup>

לשיא הבהירות של עמדתה בשאלת ההתיישבות היהודית בנגב הגיעה בריטניה כאשר ועדת פיל לחלוקת ארץ-ישראל המליצה (ב-7 ביולי 1937) שהנגב הריק לא ייכלל במדינה היהודית, ואילו הגליל המאוכלס ערבים בצפיפות יחסית ייכלל בתחומה.

ב-1943, בעיצומה של מלחמת-העולם השנייה, נדונה שאלת ארץ-ישראל בוועדה מיוחדת של הקבינט הבריטי. גם ועדה זו הציעה לשלול מהיהודים את הנגב, בניגוד לעמדה שהביע צירצ'יל בישיבת קבינט ב-2 ביולי, כשהציע לפתוח את הנגב להתיישבות יהודית.<sup>9</sup>

חזון ההתיישבות בנגב לא מומש עד שב-6 באוקטובר 1946 הוקמו בו, במבצע חשאי, 11 נקודות התיישבות זעירות. מהלך זה ננקט בין השאר כפעולת גמול של הנהגת היישוב על הצעה בריטית חדשה לכוון בארץ-ישראל שני חבלים אוטונומיים – האחד יהודי והשני ערבי, כאשר אזור ירושלים והנגב יישארו תחת שלטון בריטי ישיר.

## שיאו של העימות הישראלי-בריטי על הנגב ואילת

ב-13 בינואר 1947 הציע ארנסט בוין, שרהחוף הבריטי, בתזכיר לקבינט, להעביר את שאלת ארץ-ישראל להכרעת האו"ם. מהלך זה, שבוצע בחודשים שלאחר מכן, העביר לא רק את הסכסוך הערבי-יהודי בארץ-ישראל למדרגה גבוהה יותר, אלא גם את הסכסוך היהודי-בריטי על הנגב.

במערכה המדינית הקשה שהתחוללה באו"ם בנושא חלוקת ארץ-ישראל, היתה שאלת הנגב לנושא מרכזי, בעיקר בימים שקדמו להחלטת עצרת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947. ועדת אונסקופ, שהקים האו"ם, הגישה ב-31.8.47 שתי הצעות: הצעת הרוב, שקבעה שארץ-ישראל תחולק למדינה יהודית ולמדינה ערבית, והנגב עד מפרץ אילת

<sup>5</sup> דוד ברגוריון, **מגישות עם מנהיגים ערביים** (תל-אביב, 1967), עמ' 11.

<sup>6</sup> שם, עמ' 35.

<sup>7</sup> ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ), S25,9945.

<sup>8</sup> **יומן דוד בן-גוריון**, 7.8.1935.

<sup>9</sup> ג' כהן, **צירצ'יל ושאלת ארץ-ישראל 1942-1943** (ירושלים, תשל"ו), עמ' פ"ח.

ייסר למדינה היהודית; והצעת המיעוט, שגרסה הקמת מדינה פדרלית שתהיה למעשה בשליטה ערבית. בדיונים בוועדה המקבילה שהקים האו"ם כדי לבדוק את שתי ההצעות של אונסקו"פ, הפעילו אנשי משרד החוץ האמריקני לחץ כבד על המשלחת היהודית לוותר על הכללת הנגב בתחום המדינה היהודית. ב-12 בנובמבר 1947 הגיע הלחץ לשיאו, כאשר שר החוץ האמריקני, הגנרל ג'ורג' מרשל, שיגר שדר סודי לוורן אוסטין, ראש המשלחת האמריקנית לאו"ם, ובו הטיל את כל כובד משקלו כדי שהמשלחת האמריקנית תלחץ על היהודים לוותר על הכללת הנגב במדינתם. נימוקי של מרשל לשלילת הנגב מהיהודים היו: שהנגב מיושב בערבים; שהוא אזור צחיח וניתן לעיבוד חקלאי רק בשוליו – ומכאן שהוא חסר ערך יישובי עבור היהודים; והנושא אולי המשמעותי ביותר, שהמלצת הרוב מבטלת את האיחוד ההיסטורי של מדינות ערב שבאסיה ובאפריקה באמצעות הגשר היבשתי שיוצר הנגב ביניהן.<sup>10</sup>

הלחץ האמריקני על המשלחת היהודית הביא להערכה, שהאמריקנים עלולים להימנע מהצבעה בעצרת בעד ההצעה להקים מדינה יהודית, ובכך היה סיכוי שיצליחו למנוע את קבלת החלטה. כדי להסיר את רוע הגזרה הוזעק חיים וייצמן הישיש לפגישה עם הנשיא טרומן, שהתקיימה ב-19 בנובמבר, ובמהלכה הציג וייצמן בפני טרומן נושא אחד בלבד, והוא שאלת הנגב ואילת. בנימוקים הדומים לאלה שהעלה בן-גוריון בתזכירו לברנדייס, תריסר שנים קודם לכן, הצליח וייצמן לשכנע את הנשיא להורות למשלחת האמריקנית באו"ם להסיר את הלחץ מעל היהודים ולהצביע בעד תכנית הרוב.

הצבעה בעצרת האו"ם אכן אושרה הצעת הרוב, לאחר שעברה מספר תיקונים, ונתקבלה החלטה הקובעת שתוקמנה שתי מדינות בארץ-ישראל – מדינה יהודית ומדינה ערבית, שיהיו מאוחדות ביניהן באיחוד כלכלי. הנגב עד לים סוף הושאר לפי החלטה זו בידי היהודים, ואילו ירושלים רבתי נקבעה כשטח בינלאומי בחסות האו"ם. העובדה שהחלטה על חלוקה בגבולות אלה נתקבלה על-ידי העצרת לא מנעה מבריטניה וממשרד החוץ האמריקני להמשיך להתנגד להכללת הנגב בתחום המדינה היהודית. עמדתם הנחרצת בעניין זה היתה אחד הגורמים שעיצבו מהלכים דיפלומטיים וצבאיים מרכזיים שהתרחשו במלחמה שיזמו הערבים בעקבות החלטת האו"ם, בעידודה של בריטניה.

שיאי המאבק המדיני על הנגב במלחמת 1948 התנהלו סביב שליחותו של הרוזן ברנדוט, שמונה על-ידי האו"ם כמתווך במאי באותה השנה, וקיבל מנדט לא רק להשיג הפסקת-אש באזור ולדאוג לשמירתה, אלא גם סמכות להביא לפתרון מדיני וטריטוריאלי של הסכסוך.<sup>11</sup> הרחבת כתב המנדט של המתווך גם לשאלה הטריטוריאלית, פירושה היה נסיגה למעשה של האו"ם מעמידה על הגבולות שנקבעו בתכנית החלוקה שאישרה העצרת.

ב-27 ביוני 1948 הגיש ברנדוט לצדדים – היהודים והערבים – הצעה ראשונית לפתרון, ששיקפה גם את המציאות הצבאית באזור – מציאות שהיתה תוצאת התקפתם של הצבאות הסדירים הערבים ב-15 במאי על ישראל. מההיבט הטריטוריאלי, קבע ברנדוט בהצעתו הניסיונית, שהנגב כולו וירושלים יועברו לידי הערבים

והגליל יועבר לישראל.<sup>12</sup> אך שני הצדדים דחו את התכנית והקרבות בארץ-ישראל התלקחו מחדש.

ב-16 בספטמבר הניח ברנדוט על שולחנו של מזכיר האו"ם, טריגוזה לי, את הדוח הסופי הכולל את המלצותיו לפתרון. הרוזן דרש כעיקרון שהפתרון המוצע לא יהיה פתוח לדיון ולמשא-ומתן בין הצדדים הלוחמים, אלא ייכפה עליהם. בהצעותיו הטריטוריאליות לגבולות הקבע, הציע המתווך להעביר את הנגב כולו לשליטה ערבית ואת הגליל להעביר ליהודים. בדוח הוצע גם שלא תקום מדינה פלשתינאית ושהשטח המיועד לערבים בארץ-ישראל יועבר לשליטת עבר-הירדן.<sup>13</sup>

המלצותיו של ברנדוט חפפו באופן מלא תכנית בריטית שהציע שבועות ספורים קודם לכן ארנסט בוויין, שר החוץ הבריטי, בתזכיר סודי במיוחד שהגיש לקבינט ב-24 באוגוסט. בתכנית נקבע, שהנגב כולו יועבר לשליטת הערבים והגליל, שנתפס אז כבר בידי ישראל, יישאר בידיה בתמורה. כן נקבע, כתירוץ, יותר מאשר כסיבה אמיתית, שנוכח העוינות ההדדית לא יוכל להתקיים איחוד כלכלי בין מדינת ישראל למדינה פלשתינאית, ומדינה כזאת לא תוכל אפוא להתקיים כלכלית. בוויין הציע לכן הצעה שתאמה היטב את האינטרס הבריטי דאז, שלא להקים מדינה פלשתינאית אלא להעביר את השטחים שיועדו לה לשליטת עבר-הירדן. כל ההמלצות, קבע בוויין, ייכפו על הצדדים בידי האו"ם בעזרת בריטניה וארצות-הברית.

שר החוץ הבריטי הבהיר, שהתכנית שהציע תבוצע בהסכמה משותפת עם המתווך ברנדוט ועם ארצות-הברית, וכי בריטניה תפעל באו"ם להשגת תמיכת חברות נוספות, והוסיף: "הצורה הנוחה ביותר להציג את רעיונותינו להשגת הסדר, שיהיה לרוחנו, תהיה אם המתווך יסכים להעניק את חסותו לרעיונות אלה."<sup>14</sup>

כאמור, המתווך הסכים עם רעיונות אלה, אך לפני שהגיש את המלצותיו למזכיר האו"ם, באו לבקרו במטהו ברודוס, ב-13 בספטמבר 1948, שני פקידים, אמריקני ובריטי, ויידאו שנוסח הדוח שהכין אז, אכן תואם את הרעיונות הבריטיים ואת עמדת משרד החוץ האמריקני.<sup>15</sup> ברנדוט נרצח בירושלים ב-17 בספטמבר 1948, בידי אנשי מחתרת הלח"י, יום לאחר שהעביר את הדוח על שליחותו ואת המלצותיו למזכיר האו"ם. בריטניה ומשרד החוץ האמריקני ניסו ליישם את המלצותיו של המתווך, אלא שמאמציהם נכשלו בשל התנגדות ישראל ובעיקר בשל דבקותו של הנשיא טרומן במחויבותו לגבולות החלוקה ולהכללת הנגב במדינה היהודית. וכך, באוקטובר 1948, יזם בן-גוריון מהלך צבאי להסרת המצור המצרי על הנגב והחל תהליך צבאי לכיבושו.

בראשית 1949 החלו להתגבש הסכמות ישראליות-מצריות לחתימה על הסכמי שביתת-נשק. ב-9 בפברואר 1949, הסכים בן-גוריון לתביעה המצרית לאזור מפורז באזור עוגיה, המשתרע משני צדי הגבול הבינלאומי בין מצרים לארץ-ישראל, ובתנאי שיישמר חופש הפעולה הישראלי בדרום הנגב. באותו היום כתב בן-גוריון ביומנו: "התייעצנו הבוקר – משה [שרת], שבתאי [רוזן], ראובן [שילוח] ועקב [דור] על הצעות באנץ' והמצרים. לדעתי יש לוותר בעניין עוגיה – אם ויתור זה יביא לנו הסכם עם המצרים, בתנאי שיהיה לנו חופש פעולה במשולשי הדרומי – עד אילת, לפי הצעת יגאל [ידן]".

<sup>10</sup> מרשל לאוסטין, 12.11.47, FRUS, 1947, עמ' 1251

<sup>11</sup> A. Ilan, *Bernardotte in Palestine* (Oxford 1989), p. 57.

<sup>12</sup> פי ברנדוט, *לירושלים* (תל-אביב, 1952), עמ' 107.

<sup>13</sup> Progress Report of the U.N. Mediator on Palestine, September 1948, UNGA OR, Third Session Supplement, no. 11.

<sup>14</sup> PRO, CAB 28/13, (C.P. 48) 207.

<sup>15</sup> מקלינטוק למרשל FRUS, 1948, 15.9.48, Vol. 5

גלאב, מפקד הלגיון הערבי – צבא עבר-הירדן.<sup>18</sup> כאשר נחתם הסכם שביתת-הנשק עם עבר-הירדן, ב-3 באפריל 1949, שורטט קו שביתת-הנשק באזור דרום הנגב ומפרץ אילת בקווים כלליים בהתאם לקו הגבול הבינלאומי שבין עבר הירדן וארץ-ישראל המנדטורית, ומכאן שאזור דרום הנגב ואילת הוגדרו כשטח ישראלי.

## המאבק הנאצריסטי לרציפות טריטוריאלית

מנהיגותה של בריטניה בנושא המאבק נגד הכללת הנגב במדינת ישראל נמשכה עד שנת 1956 – כלומר גם לאחר עליית גמאל עבד אל-נאצר לשלטון במצרים. פיתוח רעיון הפאן-ערביות ותיאוריית שלושת המעגלים של נאצר, הביאה את מצרים להכרה בחיוניות של הרציפות הטריטוריאלית עבורה. בשנים 1953-1956 היתה התביעה המצרית לויתור ישראלי על חלקים מהנגב ולהענקת רציפות טריטוריאלית לערבים, התביעה האולטימטיבית במשא-ומתן להסדר הסכסוך המצרי-ישראלי, ולמעשה לפתרון הסכסוך הערבי-ישראלי כולו. מצרים תבעה וחזרה ותבעה באותה התקופה, בכל הצינורות האפשריים, ויתור של ישראל בנגב שיאפשר רציפות טריטוריאלית ערבית, כשהתנאי המצרי הוא שתהיה זו רצועת יבשה רחבה ולא מסדרון. מסמך המסכם את המגעים העקיפים והישירים שהיו לנציגים ישראלים וזרים עם מצרים בתקופה ההיא, הוכן על-ידי משרד-החוץ הישראלי והועבר לשר-החוץ ב-19 בינואר 1956. במסמך מפורטות עשרות פניות מצריות לויתור ישראלי על חלקים מהנגב. בסיכום המסמך כתב מחברו גדעון רפאל – מבכירי הדיפלומטים הישראליים:

ביחסם של שליטי מצרים לגבי הסדר עם ישראל אפשר להבחין בעקביות מפליאה: בכל שיחה יסודית יותר עמדו נציגי מצרים על תביעות טריטוריאליות בנגב [ההדגשה במקור] לצירת רציפות מרחבית בין מצרים לבין ארצות ערב.<sup>19</sup>

בשלהי 1954 החליטו אנתוני אידן, שהיה אז עדיין שר-החוץ הבריטי, וגיון פוסטר דאלס, שר-החוץ האמריקני, לפתוח במהלך מדיני להשגת הסדר במזרח התיכון. המהלך נעשה תחת מעטה כבד של סודיות בעיקר בפני ישראל, וכונה בשם הצופן "מבצע אלפא".<sup>20</sup> ניהול המהלך המתואם הוטל בבריטניה על אוולין שקבורו, שהיה מזכירו האישי של אידן, ובארצות-הברית – על פרנסיס ראסל, שהיה עוזרו של דאלס לענייני הסכסוך הערבי-ישראלי, וקודם לכן האיש השני בחשיבותו בשגרירות האמריקנית בישראל.

המהלך המתואם הניב, במרס 1955, תכנית אנגלו-אמריקנית מפורטת להסדר הסכסוך הערבי-ישראלי על כל היבטיו, ובכל הגזרות. בפרק הזן בנושאים הטריטוריאליים הציעו השניים בתכניתם, שישראל תאפשר יצירת רציפות טריטוריאלית ערבית דרך הנגב, על-ידי גזירת שני משולשים משטחה בדרום הנגב, שבסיס האחד על הגבול המצרי, והוא יועבר לידי מצרים, והשני על הגבול הירדני, שיוועבר לירדן ושקודקודיהם ייפגשו בנקודת

הסכם שביתת-הנשק הישראלי-מצרי הוא שפתח בפני ישראל את האפשרות לפעול בחופשיות בדרום הנגב. המשא-ומתן על ההסכם היה נתון בסד של החלטות מועצת הביטחון מ-4 ו-16 בנובמבר 1948, שנתקבלו במועצה בעיקר בלחצן של בריטניה ומשרד-החוץ האמריקני, ונועדו ללחוץ על ישראל להסיג את כוחותיה חזרה לקו שקדם ל-14 באוקטובר 1949, כלומר לפני מהלכי ישראל ששברו את המצור המצרי על הנגב. אך האפשרות שניתנה לצדדים, בהחלטה מ-16 בנובמבר, לנהל משא-ומתן ביניהם או באמצעות המתווך על קווי שביתת-הנשק, אפשרו להגיע לקביעת גבולות שונים מכפי שהיו לפני 14 באוקטובר. כך הגיעו הצדדים בהסכם שביתת-הנשק לגבול מוסכם בגזרת רצועת עזה, ולגבולות מוסכמים של האזור הניטרלי בגזרת עוג'ה, וכנאמר בסעיף 2 של ההסכם: "גם לא יפגעו בגבול הבינלאומי במקום אחר" ובנוסח האנגלי:

"And elsewhere shall not violate the international frontier"<sup>16</sup>.  
קווי שביתת-הנשק, כאמור בהסכם, לא נחשבו לגבול מדיני או טריטוריאל, ומשמעותם היתה שמעבר לקו זה לא ינועו כוחות מזוינים של הצדדים. בהסכם נקבעו גם אזורים שבהם יותר לצדדים להחזיק כוחות הגנה בלבד. מצרים הכירה בכך שמגבלות אלה יכולות להיות מוטלות רק על חלקי הנגב הקרובים לגבולה הבינלאומי עם ישראל, ולפיכך נקבע קו שחצה את הנגב לכל אורכו. באזור שבין ביר עסלוגי למפרץ אילת, למשל, נקבע שיהיה זה קו ישר "המציין את אמצע המרחק בין גבול מצרים-ארץ-ישראל מזה וגבול עבר-הירדן-ארץ-ישראל מזה". ובנוסח האנגלי:  
"And from point 402 down to southernmost tip of Palestine, by a straight line marking half the distance between the Egypt-Palestine and Transjordan-Palestine frontier"<sup>17</sup>. כלומר, למשולש המצוייר במפה המופיעה בכתבה בעיתון **אל-ואסט**, הנשען בחלקו הדרום-מזרחי על גבול ירדן אין שום יסוד בשום מפה, אף לא במפת האזור הישראלי עליו חלו ההגבלות הצבאיות. שכן "החזית המערבית", שבה היה מותר לישראל להחזיק רק כוחות להגנה מול המצרים, לפי הסכם שביתת-הנשק, השתרעה, בחוף מפרץ אילת, רק ממערב לקו החוצה באמצעיתו את המרחק שבין הגבול עם ירדן לגבול עם מצרים. בסיסו של המשולש המצוייר במפה בעיתון **אל-ואסט** המגיע עד גבול ירדן הוא, אם כן, המצאה בדיונית לחלוטין. למצרים אין ולא היה מעולם שום יסוד לתבוע איזו שהיא בעלות על שטח בדרום הנגב שיאפשר לה רציפות טריטוריאלית עם ירדן.

העובדה שלפי הסכמי שביתת-הנשק רק חלקו המערבי של הנגב נקבע כאזור שבו מוגבלת ישראל מבחינת יכולת פעולתה הצבאית, ואילו "החזית המזרחית" הוצאה מתחום מגבלות אלה, היא שאפשרה לישראל לנצל את הפער בזמן בין החתימה על הסכמי שביתת-הנשק עם מצרים, ב-24.2.49, למועד החתימה על הסכמי שביתת-הנשק עם ירדן, ב-3 באפריל 1949, ולתפוס את כל דרום הנגב עד מפרץ אילת במבצע "עובדה", שהסתיים ב-10 במרס 1949. התביעה המצרית על המשולש הדרומי אין לה כל אחיזה במציאות גם בשל העובדה שבעת שנחתם הסכם שביתת-הנשק עם מצרים, החזיקו את המשולש הדרומי כוחות של הלגיון הערבי של עבר-הירדן. כוחות אלה נסוגו, בלילה שבין 9 ל-10 במרס, מול התקדמות הצבא הישראלי, כמעט ללא כל ניסיון להתנגד בנשק, וזאת בהתאם לפקודת גיון

<sup>16</sup> תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, כרך שלישי, עמ' 688.

<sup>17</sup> שם, עמ' 700.

<sup>18</sup> משרת למיר במוסקוה, 12.3.49, גנזך המדינה, חץ 2453/4. במפה שצייר גלאב לספר זיכרוני תיו ציון המשולש הדרומי של הנגב כאזור שהיה בשליטת כוחות הלגיון, עם יציאת המלחמת העבר-ירדנית לשיחות על הסכמי שבי-תהנשק ברודוס: J.B. Glubb, *A Soldier With the Arabs*, London 1957, p. 228.

<sup>19</sup> רפאל לשרת, 19.1.56, "סיכום לקח המגע וה"מו"מ עם מצרים, 1949-1955", גנזך המדינה, חץ 2454/2.

<sup>20</sup> FRUS, 1952-1954, Vol. 9 (915), 5.11.1954.

את הנשק הרב שהגיע מברית-המועצות. במערכת השיקולים שהביאה את בן-גוריון להחליטה לפעול נגד נאצר במלחמת סיני היה לפרשה זו משקל משמעותי. דברים שכתב ביומנו, כחודשיים לפני מלחמת סיני, ממחישים את החששות שעמדו ברקע החלטתו להשתתף במהלך הצבאי היוזם נגד מצרים:

אם נאצר ינצח בעניין התעלה והדבר ייתכן מאוד, כי האנגלים כנראה לא יעשו כלום נגדו, ובלי כוח נאצר לא ייכנע. הגדלת הפרסטיגיה של נאצר מוכרחה להביא לידי רצונו לחסל את ישראל, לא על-ידי התקפה ישירה [ישירה], אלא תחילה על-ידי 'התקפת שלום' ונסיגה לקצף תחומים, ביחוד בנגב, וכשנסרב – יתקוף אותנו.

לפרשת הניסיון המצרי להוציא את הנגב מידי ישראל יש קשר הדוק עם המצור שהטילו אז המצרים על תנועת ספינות לאילת דרך מצרי טירן, המקשרים את ים סוף עם מפרץ אילת. הטלת מצור ימי על ישראל היתה תחילה חלק ממהלך מצרי וכלל-ערבי של חרם כלכלי, שהוטל מיד עם הפלישה הערבית לישראל שהחלה ב-15 במאי 1948. במהלך הניסיון המצרי להוציא את הנגב מידי ישראל הודק, החל מ-1953, המצור הימי על אילת על-ידי חסימת מצרי טירן, הממוקמים בקצה הדרומי של מפרץ אילת.

המעבר מים סוף למפרץ אילת נעשה במצב צר שבין החוף המצרי של חצי-האי סיני, לאיים טירן וסנפיר שנתפסו על-ידי המצרים בסוף 1949. שוניות האלמוגים במקום מותרות למעבר אניות תעלה צרה ברוחב 500 מטר. בעקבות תפיסת האיים במצור, העבירה ממשלת מצרים, ב-18 בינואר 1950, הבהרה לאמריקנים, וכנראה גם לממשלות אחרות, שתפיסת האיים באה לשם מימוש הריבונות המצרית עליהם ולא תהיה בעקבות זאת כל הפרעה מצרית למעבר ספינות בתום לב במצור. אך למרות זאת הפריעה מצרים למעבר ספינות לאילת. תחילה לא אפשרה העברת מוצרים אסטרטגיים לאילת ומאוחר יותר גם לא מזון. למעשה היתה תנועת הספנות לאילת משותקת. בשלהי 1955 הידקה מצרים את הסגר עוד יותר.

מצרים נימקה את המצור הימי על אילת, עוד ב-18 במאי 1951, בטענה של ישראל אין זכות למעבר אניותיה לאילת, שכן היא שולטת באילת ובחופה שלא כחוק, מכיוון שנוכחותה במקום מהווה הפרה של הסכם שביתת-הנשק הישראלי-מצרי. תזכיר מצרי נוסף, מ-12 ביולי 1951, הסביר גם הוא את הזכות המצרית להפרעה לשיט.<sup>25</sup>

לנהגה הישראלית היה ברור הקשר הישיר בין המצור על אילת לרצון המצרי להשתלט על זרום הנגב. ב-5.12.55, כתב משה דיין, הרמטכ"ל הישראלי, לדוד בן-גוריון, ראש-הממשלה, שלדעתו "חסימת המצור היא חלק מתכנית לקחת את הנגב מאתנו".<sup>26</sup>

בישיבה סודית שקיים בן-גוריון עם חלק משרי ממשלתו, ב-25 בספטמבר 1956, ושהוסתרה משאר חברי הממשלה, תבע בן-גוריון, כאחד משלושה תנאים להצטרפות ישראל לפעולה צבאית יחד עם צרפת נגד מצרים: "שאנו נקבל החוף של מצרי טירן, ועל-ידי כך יהיה לנו חופש שיט בים סוף ובאוקיינוס ההודי, ואילת תהיה באמת לנמל וההינטרלנד בנגב יתפתח".<sup>27</sup>

מעבר, שתאפשר תנועה ערבית חופשית ממזרח למערב ותנועה ישראלית לאילת מצפון לדרום.<sup>21</sup>

במהלך המגעים שניהלו לאחר מכן הבריטים והאמריקנים עם נאצר, במטרה להשיג את הסכמתו להסדר הסכסוך על בסיס זה, הובהר להם שנאצר מתנגד לפתרון של פרוזדור והוא דורש רצועה רחבה הרבה יותר. ככל שרבו המגעים עם נאצר, שוהלו בעיקר על-ידי שגרירי בריטניה וארצות-הברית בקהיר, התברר ששאלת הרציפות תהיה הנושא שעליו יפול או יקום ההסדר. כך למשל סיכמו אנשי משרד-החוץ הבריטי את העמדה הערבית ב-14 בנובמבר 1955:

אנו יודעים שרשמית דורשים הערבים להחזיר את ישראל לגבולות האו"ם משנת 1947. מאידך אנו יודעים גם, שהמצרים ואחרים מוכנים לוותר על הגליל המערבי, אם העולם הערבי יוכל לזכות בשטחים בנגב (שלא ניתן לערבים לפי ההחלטה מ-1947). אך מנקודת מבטה של מצרים הבעיה מתמצה, באופן בלעדי כמעט, בנגב.<sup>22</sup>

במגעים שניהלו שגרירי ארצות-הברית ובריטניה בקהיר עם נאצר ועם שר-החוץ שלו, מחמוד פאוזי, בשנת 1955 ובעיקר במחצית הראשונה שלה, הוברר להם, שלמצרים יש צורך "ינואש" בקשר יבשתי עם ירדן.<sup>23</sup> כך למשל, בביקור שערך פאוזי בווינגטון ב-24 ביוני צמצם שר-החוץ המצרי בשיחותיו עם דאלס וג'ורג' אלן את הבעיה – שעליה יקום או יפול ההסדר – לשאלת הרציפות הטריטוריאלית ולדרישה לויתור ישראלי על הנגב. הקמת ישראל, לדבריו, פיצלה את העולם הערבי על-ידי יצירת הפרדה פיזית. כדוגמה, הוא אמר, שאם ירצה לנסוע במכונית מקהיר לדמשק, יהיה עליו לקבל אישור על כך ממר שרת [ראש ממשלת ישראל דאז], ומצב זה בלתי אפשרי לערבים.<sup>24</sup>

מסע הלחצים האנגלו-אמריקני על ישראל לוותר בנושא הנגב גבר לאחר שנאצר פרסם ב-27 בספטמבר 1955 את פרטי עסקת הנשק שחתם עם ברית-המועצות. חלק מהמהלכים שביצעו אז האמריקנים והבריטים, נעשו באופן פומבי. בעיקר זועזעה ישראל אז מנאומו של אנתוני אידן בגילדהול בלונדון, ב-9 בנובמבר 1955, כשקרא לפתרון טריטוריאלי של הסכסוך על-ידי פשרה בין גבולות החלוקה לגבולות שביתת-הנשק, כשכוונתו היתה בעיקר ויתור ישראלי בנגב.

המהלך האנגלו-אמריקני נכשל בשל שורה ארוכה של סיבות, שרק אחת מהן היתה התנגדותו הנחרצת של בן-גוריון לויתורים בנגב. נאצר הוא זה שהכשיל למעשה את היוזמה בגלישתו לעבר ברית-המועצות. בשל חוסר האמון שרחש למערב, בשל המעמד המיוחד שהחל לרכוש בעיני הערבים וכאחד ממנהיגי גוש המדינות הבלתי מזדהות שהוקם אז, וייתכן גם בשל הערכתו שאין סיכוי להוציא את הנגב מידי בן-גוריון. כניסת ארצות-הברית בראשית 1956 לשנת בחירות החלישה את יכולתו של הנשיא איזנהאור ללחוץ על ישראל, ובכך התמססה למעשה גם יזמת "אלפא".

בן-גוריון הפיק לקח מהלחץ העז שהפעילו בריטניה וארצות-הברית על ישראל בשאלת הנגב. הוא חשש שחתימתו של נאצר להשגת הנגב תתחזק לאחר שיקלוט

<sup>21</sup> FRUS, 1955-1957, Vol. 14 (48). ראה גם תיקי מבצע "אלפא" ב-371/PRO FO, 115866, VR 1076.

<sup>22</sup> משרד-החוץ הבריטי למקמילן, 14.11.1955, שם, 1076/369, VR.

<sup>23</sup> ראה למשל דוח של הנרי בירוד, השגריר האמריקני, על פגישה עם נאצר מ-4.4.55, PRO, FO 371/115867, VR 1076/54.

<sup>24</sup> דוח על שיחה בין פאוזי לדאלס וג'ורג' אלן, FRUS, 1955, 24.6.55, Vol. 14 (138-57).

<sup>25</sup> PRO, FO 371/90167, JE1083/1; FO 371/91063, JE 1082/4.

<sup>26</sup> מ' דיין, יומן מערכת סיני (תל-אביב, תשכ"ו), עמ' 98.

<sup>27</sup> יומן בן-גוריון, 25.9.56.

במהלך מלחמת סיני, שפרצה ב-29 באוקטובר 1956, כבשה ישראל את מרבית שטחו של חצי-האי סיני ואת אזור מצרי טירן, אך בלחץ הכבד של ברית-המועצות וארצות-הברית נאלץ בן-גוריון להכריז, כבר ב-8 בנובמבר 1956, על נכונות ישראלית לנסיגה. הוא הטיל אז על אבא אבן, שהיה שגריר ישראל בווינגטון, לנהל מערכה מדינית שתשאיר בידי ישראל הישגים כלשהם מן המבצע.

לאחר מאבקים קשים הצליח אבן להשיג הבטחה אמריקנית לשיט ישראלי חופשי במצרי טירן. הבטחה זו עוגנה בהצהרה שהוקראה על-ידי שרת-החוף הישראלית, גולדה מאיר, בעצרת האו"ם ב-1 במרס 1957. בסקירה סודית שהעביר אבא אבן לסגל השגרירות הישראלית בווינגטון, ב-9 במרס 1957, הוא גילה, שנוסח ההצהרה נכתב למעשה בידי שרי-החוף האמריקני והצרפתי, וכי האמריקנים הם שניסחו את החלק בהצהרה הקובע שפגיעה במעבר ספינות לישראל דרך המצרים מקנה לה את הזכות לפעול להגנתה.<sup>28</sup>

כדי לחזק את המחויבות האמריקנית לשיט ישראלי חופשי במצרים, הציעו פקידים במחלקת המדינה לאבא אבן, שישראל תעביר ספינה הנושאת דגל אמריקני במצרים ושיעדה יהיה אילת. ואכן ב-4 באפריל 1957, בישר משרד-החוף הישראלי לשגרירות בווינגטון שמכלית הנושאת דגל אמריקני עומדת לעבור במצרים בדרכה לאילת. השגרירות התבקשה לדווח על כך, למחלקת המדינה, אך לא לגלות שהאנייה נושאת בבטנה נפט מאירן.<sup>29</sup>

הישגו העיקרי של מבצע סיני עבור ישראל היה לכן פתיחת המצרים לשיט ישראלי חופשי לנמל אילת וממנו, הכרה בינלאומית בזכותה לשיט כזה והכרה בזכותה להגנה עצמית בכל מקרה של פגיעה בשיט זה. משמעות נוספת וחשובה מאוד מבחינת ישראל היתה טמונה בהישג זה, שריבונותה וזכויותיה בחוף אילת הוכרו על-ידי המעצמות ונפסק הלחץ שהפעילו על ישראל לוותר על חלקים מהנגב כדי לאפשר רציפות טריטוריאלית ערבית.

מיד לאחר סיום הקרבות בסיני היה בן-גוריון להוט להוכיח לארצות-הברית ולמערב את חשיבותו האסטרטגית של המעבר החלופי לתעלת סואץ, מים סוף ומצרי טירן לאילת, ומשם בגשר יבשתי לנמל חיפה שלחוף הים התיכון. ב-29.11.56, כשכוחות צה"ל שלטו עדיין על מצרי טירן בסיני, אמר בן-גוריון שהעולם זקוק לחלופה לתעלת סואץ, שכן נאצר או מי שיבוא במקומו עלול לחסום שוב את התעלה בעתיד. הוא קיווה אז להבטיח שישראל תישאר בסיני ושלטתה במצרים תימשך, וכדי להשיג לשם כך את תמיכת מדינות המערב הוא הבליט את חשיבות האפשרות להעביר נפט מהמפרץ הפרסי דרך מפרץ אילת, ומשם באמצעות צינור מאילת לחוף הים התיכון. לעמדתו היה אז על מה לסמוך, בעיקר לאחר גלישתה של מצרים, שבתחומה עוברת תעלת סואץ, לתחום ההשפעה הסובייטי. בן-גוריון אמר אז בהקשר זה:

נבליט לעולם את חשיבותם של מצרים אלה. ואיני צריך להסביר חשיבות הדלק. הדלק דרוש בשביל כל משק, גם משק של מלחמה וגם משק של שלום. ואפשר להעביר דלק ממזרח לסואץ, דרך אילת ליס-התיכון, בלי תעלת סואץ. ואנו, נדמה לי, הארץ היחידה בעולם מחוץ למצרים, שיש לה מוצא ישיר לאוקיינוס

האטלנטי דרך היס-התיכון וגם לאוקיינוס ההודי בדרך יס-סוף.<sup>30</sup>

יש להניח שנוכחותה של ארצות-הברית לעמוד מאחורי הצהרת ישראל, ב-1 במרס, בדבר זכותה לחופש השיט, והפקדת כוחות האו"ם על הבטחת השיט הזה, לא נעשו על-ידי האמריקנים מסיבות אלטרואיסטיות, שכן סביר גם שהם הבינו את משמעותה של חלופה לתעלת סואץ בנסיבות התקופה.

הנשיא אייזנהאור, שהציג את הדוקטרינה החדשה שלו למזרח-התיכון בפני הקונגרס האמריקני ב-5 בינואר 1957, הבהיר אז את הסכנות האורבות למשטרים באזור מ"הקומוניזם הבינלאומי". ביומנו מ-8 במרס, ובמסר שהעביר למזכיר המדינה דאלס, ב-10 במרס, העריך הנשיא האמריקני, שאם תצליח ארצות-הברית לבודד את מצרים משכנותיה, ואם מצרים תישאר ללא בעלת-ברית, היא תמחר לשוב לחיק המערב בחיפוש אחר הסדר שלום. לשם בידודה של מצרים הנחה אז אייזנהאור את דאלס לפעול להעברת לוב וערב הסעודית למחנה האמריקני, ובמקביל לתת לישראל ביטחונות מתאימים. בכך, סבר הנשיא, "יצומצמו בעיות האזור".<sup>31</sup>

הפתרון שבחר הממשל האמריקני לאחר מלחמת סיני, בכך שלחץ על ישראל לפנות את סיני ואת אזור המצרים, אך הבטיח שיט חופשי לנמל אילת, היה המרב שהממשל יכול היה לעשות באותן נסיבות. ממשלו של אייזנהאור עמד אז בפני התנגדות כלל-ערבית – כולל זו של ערב הסעודית, שלא לתת לישראל לזכות בשום הישג מהשתתפותה בהתקפה על מצרים.<sup>32</sup> מצד שני, סביר להניח שהוא הבין לא רק את חשיבות הנתיב החלופי לתעלת סואץ, אלא גם את עובדת היות הנגב מחסום בפני התפשטות מצרית מזרחה, ואת חשיבותו כמכשיר לבידודה של מצרים עד שתחזור לאוריינטציה מערבית.

מה שהחל להיות ברור לאמריקנים בחודשים הראשונים של 1957, לא היה ברור להם בשלהי 1955, כאשר קיוו עדיין להשאיר את נאצר בהשפעה מערבית, ולכן הפעילו לחץ עז על ישראל להיענות לתביעתה של מצרים לרציפות עם המזרח הערבי. ישראל ניסתה אז להסיר את הלחץ האמריקני על-ידי הדגשת החשיבות שיש לטריז הנגב עבור המערב, שכן הוא זה שמסייע למנוע התפשטות מצרית וסובייטית למזרח הערבי. בגנישה שקיים אבא אבן עם אלן דאלס, ראש ה-CIA, ב-8 בנובמבר 1955, הוא אמר "שהמערב רשאי לברך כל יום על עובדת היעדרה של רציפות זאת". לדברי אבן, קיים קשר יבשתי בין מצרים לבין שאר חלקי העולם הערבי שבמזרח התיכון היה מאפשר חופש מעבר ל"סוכנאים קומוניסטים ונשק סובייטי על פני העולם הערבי כולו". מצב זה היה גורם להטלת מרותה של מצרים על מדינות החוף של כל מדינות ערב.<sup>33</sup>

## פרשת הרציפות במלחמת ששת הימים

טריז הנגב ולחוקי המשחק החדשים שנקבעו לאחר מלחמת סיני, שכללו הכרה בזכותה של ישראל לשיט חופשי במצרי אילת, היתה השפעה משמעותית על האירועים שהביאו למלחמת ששת הימים ביוני 1967.

<sup>28</sup> על-פי מזכר סודי ביוני תר מ-15 במרס 1957, גנזך המדינה, חץ – 2401/13.

<sup>29</sup> ממשרד-החוף הישראלי לשגרירות בווינגטון, 4.4.57, גנזך המדינה, חץ – 2452/5.

<sup>30</sup> ד"ר בן-גוריון, **יחוד ויעוד**, שם, עמ' 280.

<sup>31</sup> ציטוט מיומן הנשיא, FRUS, 1955-57, 8.3.56, Vol. 14, (177). ראה גם אצל Sayed-Ahmed, **Nasser and American Foreign Policy 1952-1956**, London 1989.

<sup>32</sup> ב-28 בפברואר 1957 ד"ר ווחה השגרירות האמריקנית בקהיר על התבטאות סגן שר-החוף הסעודי נגד העברת אניות ישראליות במפרץ עקבה: "כל מדינה שתסייע לישראל לקבל זכויות כאלה תיחשב כנמצאת באותו מצב כמו בריטניה וצרפת שתפכו את מצרים". FRUS, 1955-57, Vol. 17, (171).

<sup>33</sup> ממשרד-החוף בירושלים לשגרירות ישראל בלונדון, דון, 11.11.55, גנזך המדינה, חץ 2592/25.



מהגורמים היסודיים והחשובים להבנת העמדה המצרית כלפי ישראל באותה התקופה ואחריה. נושא זה הוא גם אחד הפרמטרים הדרושים להבנת צעדיו של נאצר שהובילו למלחמת ששת הימים ב-1967.

הכהן הגדול של הפאן-ערביות, והמטיף החריף ביותר להשבת האחדות הטריטוריאלית הערבית, היה אז ואולי עודנו היום העיתונאי, וניתן לומר גם האסטרטג והמדינאי, מוחמד חסנין הייכל. לעמדותיו היתה השפעה גדולה על נאצר, ובראשית שנות שלטונו – גם על סאדאת. התפתחותו של משבר כלכלי עמוק במצרים, שעלה אל פני השטח בכל עצמתו החל ב-1965, חייד עוד יותר את ההיבט הכלכלי בהתייחסותם ובעמדתם של נאצר והייכל לניתוקה של מצרים מן המזרח הערבי, עתיר המשאבים, ואז גם הדליל באוכלוסייה.

סאדאת תיאר בזיכרונותיו את מצבה הכלכלי של מצרים ערב למלחמת ששת הימים במילים קודרות ביותר: "בימים הראשונים של 1967 היתה מצרים עוטה עצב ויגון. הארץ היתה שרויה בפשיטת-רגל; תכנית הפיתוח הכלכלי היתה שאפתנית מדי ולא היו כספים בעין למימונה".<sup>37</sup> את עמדתם המדינית-כלכלית של נאצר והייכל באותה התקופה ניתן להבין טוב יותר כאשר מתייחסים לדברים שכתב הייכל ב-1972, הממחישים תפיסה מדינית נואשת למדי, שבה דגל באותה התקופה, אך היתה גם נכונה לימים שלפני מלחמת ששת הימים. עמדה הרואה חזות קשה לעתידה של מצרים אם לא תוכל להתאחד בצורה כלשהי עם מדינות ערב שבאסיה:

בעידן המעצמות הגדולות... בעידן שבו רואה בריטניה את עצמה נאלצת לחפש את עתידה באירופה המאוחדת, בעידן זה אין מצרים יכולה, מבחינת המציאות והאינטרס, מבחינת ההיסטוריה והעתיד, ליצור את העתיד במסגרת גבולותיה. אלה אשר רוצים לשכנע אותה או לאלצה לעשות זאת, הם אויבים לה.<sup>38</sup>

ב-7 בינואר 1966 הציע חסנין הייכל, במאמרו השבועי **באל-אהרם**, לחלק את המאבק בישראל לשני שלבים. במקום לפעול במלחמה ישירות לחיסולה של ישראל, הוא הציע להתרכז תחילה בפריצת הטריז הישראלי בנגב, ורק בשלב שני, לאחר יצירת רציפות טריטוריאלית, לפעול להשמדתה. בניתוח היסטורי שהציג במאמר זה, הוא מקצין את הקו המצרי שהסתמן בחיבורו של אלחילול, בעיקר בהתייחסות לשאלת העם הפלשתינאי. בעוד שאלחילול מזכיר את הפגיעה שפגעה הקמתה של ישראל בעם הפלשתינאי במקום השלישי, לאחר הפגיעה ברציפות והחלשת כוחם של הערבים, הייכל כלל אינו מודגיש בסקירתו את השאלה הפלשתינאית. ניתן להבין זאת מכך שכתב אז "שהדבר המצער ביותר" שקרה לערבים במלחמת 1948 היה: "התקדמות כוחות הצבא הישראליים ב-1948 [צ"ל 1949, א"א] אחרי חתימת הסכמי שביתת-הנשק עד לעקבה והתמקמותם במפרץ המסקיף על ים סוף". הצורך בביטולו של הטריז הישראלי נובע, לדעת הייכל, לא רק מהתפצלות החזית הערבית, אלא גם מכך ש"הדבר בא יחד עם תוצאות החיכוכים המדיניים והחברתיים בין ארצות ערב הסובבות את ישראל".

דוקטרינת אייזנהאור, שכללה את הניסיון לבודד את ההשפעה הסובייטית במזרח-התיכון למצרים לבדה, הצליחה באופן חלקי מאוד, שכן בעשור שחלף בין מלחמת סיני למלחמת ששת הימים הפכו גם עירק וסוריה ללקוחות של ברית-המועצות. מ-1962 התחולל גם מאבק בלימה נגד ניסיון להתפשטות מצרית-סובייטית לחצי-האי ערב. בניסיונות לחתור תחת המשטר בערב הסעודית, ובעיקר במלחמת תימן, ניסו המצרים והסובייטים להשתלט על בבת עינו של המערב – מדינות וניסיונות הנפט של המפרץ הפרסי.

השקט המלא כמעט ששרר בגבול הישראלי-מצרי בין השנים 1957-1967, עמד בניגוד להתייחסויות המצריות הפנימיות והחיצוניות לישראל. במצרים הלכה והתגבשה עמדה שהטיפה למעשה לחיסולה של ישראל, אך מידה רבה של משקל ניתנה לעובדת היותה חיץ גיאוגרפי בין מצרים למזרח הערבי מאשר לעצם קיומה. כך למשל נקבע סעיף מיוחד שטיפל בנושא הרציפות באמנה הלאומית של קעים, שהיתה התעודה הלאומית הראשית של מצרים באותן שנים.<sup>34</sup> משמעותו של הסעיף למצרים היתה אז מוחשית בעיקר נוכח ניסיונה לקיים איחוד עם סוריה, שהתפרק, בספטמבר 1961, תוך מאמץ מצרי כושל למנוע זאת, מחוסר קשר יבשתי, על-ידי שיגור יחידות צבא ממצרים לסוריה בדרך האוויר והים.

הרעיון שעמד מאחורי ההתייחסות במצרים לשאלת הרציפות באותן השנים היה, שהאימפריאליזם משתמש בישראל כשוט בידו "להצליף על גב המאבק הערבי", וכי מטרתו העיקרית בהקמת ישראל היה שתשמש מכשיר לפיצול האומה הערבית פיצול גיאוגרפי ולהחלשתה מבחינה מדינית, צבאית וכלכלית.

במבול המלל המצרי האנטי-ישראלי והאנטישמי, מאותן שנים, ניתן להבחין בהדגשת שאלת הרציפות. כך למשל במסמך אינדוקטרינרי המיועד לצבא המצרי, שחובר ב-1965 או ב-1966 על-ידי חסן צברי אלחילול, הנציג האישי של נאצר לענייני הסכסוך הערבי-ישראלי, מציג המחבר כבר בפתח דבריו את בעיית הרציפות:

ממבט חטוף על מפת פלסטין יוברר:

- א. כי פלסטין היא המשך השטח הערבי המשתרע ממזרח וממערב לה, שכן היא חוליית הקשר בין הארצות הערביות באסיה לבין אלה שבאפריקה.
- ב. גבולות פלסטין עתה אינם טבעיים; יתר על כן, הם קווים הנדסיים גרידא:

1) אין הצדקה להארכתם לדרום אל מפרץ עקבה אלא מצד אחד ברצון להגיע לים האדום, ומצד שני בכוונה להביא לשלמות את החציצה שבין הערבים שבמזרח לערבים שבמערב.<sup>35</sup>

המסקנה המעשית של חסן צברי אלחילול הוצגה במסמך זה לחייל המצרי בצורה הברורה ביותר: "עקירת הסרטן הצינוני, שישראל היא הגשמתו, היא חובה לגבי המולדת הערבית לאחר שהוא כפה עליה פיצול גיאוגרפי, נעשה גורם של מציצת לשד כוחה ונישל את עם פלסטין הערבי מארצו ומביתו".<sup>36</sup>

החיבור שעושים המצרים בין חולשתם הכלכלית ונחשלותם לבין הפיצול הגיאוגרפי שגורם טריז הנגב, הוא

<sup>34</sup> "הרכבי", כיצד הוסבר רה העמדה הערבית נגד ישראל בצבא המצרי, הוצאת מטכ"ל, עמ' 41.

<sup>35</sup> שם, עמ' 19. חסן צברי אלחילול היה באותן שנים נציגו האישי של הנשיא נאצר וטיפל בעיקר בענייני ארץ-ישראל וסוריה. אלחילול מציין עוד שני מרכיבים מלא-כותיים, לדעתו, בגבול-תיה המנדטוריים של ארץ-ישראל, ושניהם מתייחסים למקורות המים. הגבול הצפון-מזרחי של ארץ-ישראל הנקרא אצבע הגליל, והיכלת כל שטחם של אגם הכנרת ואגם החולה בת-חומה, במקום שהגבול המזרחי של ארץ-ישראל יעבור באמצע אגמים אלה. כל אלה נקבעו לדעתו בידי הבריטים כדי לכלול את כל מקור-רות המים בתוך ארץ-ישראל. ההתייחסות השלילית של אלחילול להכללת מקורות המים האלה בתחום ישראל נגזרת מכך שמים אלה הועברו על-ידי ישראל לנגב, ושימשו לחיזוק ההתיישבות היהודית בשטח שמצרים ראתה בו אוור חיוני עבורה.

<sup>36</sup> שם, עמ' 49.

<sup>37</sup> א' אל-סאדאת, סיפור חיי (ירושלים, 1978), עמ' 134.

<sup>38</sup> מ' ת' הייכל, מאמר שבועי, 10.3.72, אל-אהרם. נראה שבעניין זה לא סטה הייכל מרעיונותיו של נאצר ושלו משנות החמישים.

המסקנה של הייכל, במאמרו מ-7 בינואר, היתה, שמישמתו הראשונה של הצבא המצרי צריכה להיות פריצת הטריז הישראלי בדרום הנגב או בלשוננו: "פתיחת שער המחיצה".

ממהלך האירועים שהובילו למלחמת ששת הימים ניתן להסיק, כמעט בבירור, שהמצרים הבינו כבר ב-18 במאי 1967, שהמידע הסובייטי בדבר ריכוז כוחות ישראליים לקראת התקפה על סוריה אינו נכון. אך למרות נסיבות אלה החליט אז נאצר שלא להחזיר את צבאו מסיני אלא לנסות לבצע מהלך התואם את הדרישה שהעלה הייכל שנה וחצי קודם לכן. הפקודות שניתנו באותו יום לחיל-האוויר המצרי הורו לו להתכונן לפעולה לכיבושם של דרום הנגב ואילת.<sup>39</sup> סביר להניח שפקודות אלה התבססו על תכנית מגרה של הצבא המצרי שנסלפה באותם הימים, והוחל בצעדים מעשיים למימושה.

סילוק כוחות האו"ם מסיני ומרצועת עזה ב-18 במאי, והכרזתו של נאצר, ב-22 במאי, על סגירת המצרים בפני ספינות ישראליות וספינות אחרות הנושאות מטענים אסטרטגיים לאילת, היו מהלכים שהשתלבו אז במערך המדיני והצבאי המצרי שהתייחס לשאלת הרציפות, שכן נועדו לבטל את הישגה של ישראל במלחמת סיני בעניין זה.<sup>40</sup>

מאיר עמית, מי שהיה ראש המוסד באותה התקופה, מעיד על עמדותיה של מצרים במלחמת ששת הימים בנושא הרציפות וטוען, שאכן מדינות ערב ובעיקר מצרים "מסתכלות על אילת כיתד שנתקע בגרון והן מוכנות לנצל כל הזדמנות כדי לקטום יתד זו וליצור גשר יבשתי [ההדגשה במקור, א"א] בין מצרים לעולם הערבי". עמית מצייין, כי אם ישראל לא היתה מתערבת בתהליך שהחל ב-15 במאי ופותחת במלחמת ששת הימים, "היה סיכוי סביר מאוד שאחרי הכניסה לסיני וסגירת המצרים, היו המצרים מנסים 'לחתוך' את דרום ישראל ולחבור טריטוריאליית עם ירדן".<sup>41</sup>

## שאלת הרציפות ומלחמת יום הכיפורים

יבוש כל חצי-האי סיני בידי ישראל במלחמת ששת הימים הרחיב את החיץ שיצרה בין מצרים לירדן במאות קילומטרים. דבר זה לא הפריע להנהגה המצרית להמשיך לשאוף לא רק להחזרת כל שטח סיני לשטחה אלא גם להשיג רציפות עם המזרח הערבי.

סאדאת המשיך להאמין, לפחות בשנות שלטונו הראשונות, בתפיסה הנאצריסטית-הייכליסטית הגורסת שאין עתיד ואין קיום למצרים ללא איחוד עם העולם הערבי. בהזדמנויות שונות חזר סאדאת על תביעה זו והציג את בידודה של מצרים מן המזרח הערבי כמזימה שנועדה לכתר את מצרים ולהחלישה: כך, למשל, בנאום במאי 1972 אמר סאדאת:

האויב רוצה להביא לקרע בעולם הערבי. ארצות-הברית, האימפריאליזם הישראלי והציונות – כולם רוצים לכתר את מצרים ולבודדה מהמזרח הערבי עד שתהיה נפרדת ממנו... בסעיף יסודי של סעיפי המדיניות הישראלית שהתחילה בתכנית הרצל

ב-1897, במאה הקודמת, נאמר כי אסור שישררו בין הערבים אחדות או ליכוד.

המסקנה שהסיק סאדאת בנאום זה היתה תוקפנית ביותר, שכן הוא הודיע, שבמערכה הבאה עם ישראל לא יסתפק בשחרורו של חצי-האי סיני. הוא לא גילה מה יעשה לישראל אלא אמר: "אין מנוס מכך שהשחצנות של ישראל, הנמשכת זה 23 שנים והתהוללותה, כל זה צריך להיפסק וצריך שיהיה לו קץ".<sup>42</sup>

חסיין הייכל היה כנראה האיש שגיבש את עקרונות האסטרטגיה שאימצה מצרים במלחמת יום הכיפורים. הוא פרסם את רעיונותיו במרס 1972 בעיתונו **אל-אהרם**. הייכל הציג אז, בסדרת מאמרים, לבחור בדרך ביניים, ובכך לצאת מן המלכוד המנטלי והתרבותי, שגורם לערבים לנוע בין קיצוניות של ייאוש ממצבם המדיני והאסטרטגי, להתלהמות חסרת בסיס, שמביאה אותם לאשליה שיוכלו להשיג הישגים כבירים.

הייכל שלל, במאמר ב-10 במרס, שתי הצעות לפתרון ששיקפו את הנטייה הזאת. הוא דחה את הכיוון שהגדיר דיפלומטי, וראה אותו כתבוסתני, שכן משמעותו היתה קבלת גזרת ניתוקה של מצרים ממדינות המזרח הערבי וחתימה על הסכם שלום עם ישראל רק תמורת נסיגתה מסיני. הוא דחה גם את הכיוון המנוגד, הכיוון הצבאי הטהור, כאילו מצרים יכולה להביס באופן סופי ומוחלט את ישראל בשדה הקרב, לכבוש את כל שטחה ולהשמידה. במקום שני הכיוונים הקיצוניים האלה הוא הציע לנקוט בדרך המדינית, שכוללת שורת צעדים, ושבמסגרתה תיתכן גם "פעולה צבאית בהתאם לנסיבות התקופה".<sup>43</sup>

הייכל התייחס במאמרו מ-10 במרס להצהרה שמסר באותו זמן דוד בן-גוריון הזקן, לעיתון צרפתי, "שהוא נמנה עם החסידים להחזרת כל סיני למצרים [ההדגשה במקור] תמורת שלום עמה". העיתונאי המצרי קבע, שלדעתו זו העמדה הישראלית האמיתית. דרישותיה דאז, לשליטה על שארם א-שייח' שבסיני וכביש החוף המוביל אליה מאילת, היו לדעתו רק עמדות מיקוח. בשל העובדה שמצרים היא החזקה ובעלת האוכלוסייה הצפופה ובעלת היכולת להציב אתגר אמיתי ולהיות גורם סכנה לישראל, דרוש לה ביטחון מהכיוון המצרי. ואילו כלפי המזרח הערבי החלש והמפוצל, האינטרס הישראלי הוא להתפשט, קבע הייכל.

הערכתו היתה אז שישאל מעוניינת להפריד בין עמדת מצרים לעמדות יתר העמים הערביים, ובנקודה זו היא "תמימת-דעים עם ארצות-הברית ועוד כוחות בינלאומיים רבים הרוצים להפריד את מצרים מהעולם הערבי". בידודה של מצרים יתן לישראל לארצות-הברית ולכוחות הנוספים חופש פעולה בלתי-מוגבל באזור רגיש זה, "וכן ינפץ הדבר לנצח את חלום האחדות הערבית מליצור מדינה עצומה באזור זה".

בנקודה זו במאמרו כתב הייכל את הדברים שהובאו לעיל, לפיהם מצרים אינה יכולה "ליצור את העתיד במסגרת גבולותיה", בעידן שבו אפילו בריטניה החזקה והמפותחת נאלצת למצוא את עתידה באירופה המאוחדת. הייכל שולל לכן מכל וכול את האפשרות להסדר שלום עם ישראל, בתנאים שתוצאתם תהיה הגברת בידודה של מצרים מן העולם הערבי, לא רק על-ידי המשך קיומו של הטריז הטריטוריאלי הישראלי, אלא גם בשל התנכרות

<sup>39</sup> ש' יצחקי, **בעיני הערבים – מלחמת ששת הימים ולאחריה**, עמ' 233.

<sup>40</sup> הייכל, **אל-אהרם**, 26.5.67.

<sup>41</sup> ממאיר עמית לאילן אסיה 3.1.87.

<sup>42</sup> כתבה מיוחדת, 246/5, מאי 1972, עמ' 5.

<sup>43</sup> מ' ח' הייכל, 10.3.72, מאמר שבועי, **אל-אהרם**. רעיונותיו של הייכל הובילו לגיבוש האסטרטגיה של מלחמה בלתי-מוגבלת על מטרות מוגבלות, שבוצעה על ידי המצרים במלחמת יום הכיפורים. רעיונות אלה פורסמו על ידו בשורת מאמריו השבועיים מ-2.3.72 ועד 7.4.72. על שורת מאמר רים זו מתבסס הניתוח המובא כאן.

הערבים אליה שתיגרם כתוצאה מהסדר שלום מצרי-ישראלי נפרד.

חשיבותה של עמדה זו מתחזקת נוכח המציאות שבפניה עמד סאדאת בשנים 1972-1973, לאחר שישראל דחתה את הצעותיו להסדר חלקי של הסכסוך הישראלי-מצרי, ומכאן שמול עמדת הייכל, הקיצונית יותר, לא יכול היה להיות לו אז שום קלף נגדי.

ב-24 במרס 1972, שבועיים לאחר שדחה הסדר עם ישראל תמורת החזרת כל סיני, פרסם הייכל את מאמרו השבועי **באל-אהרם** תחת הכותרת "סוג המלחמה האפשרית – וההכרחית". במאמר זה הציג תכנית מפורטת של מה שהגדיר כמלחמה בהיקפי כוחות בלתי מוגבלים על מטרה מוגבלת. בתכנית קבע כי אם מצרים "תשחרר" במלחמה כזאת ולו רק 100 קמ"ר של אדמותיה בסיני, ותחזיק בהם מול כל התקפות-הנגד הישראליות, יביא הדבר למהפך מרחיק-לכת במציאות המדינית, הצבאית והכלכלית במצבה של מצרים. אם משווים את סעיפי התכנית, שהוצעה במאמרו של הייכל, למהלכים הצבאיים המצריים במלחמת יום הכיפורים, מגלים דמיון מוחלט.

פריצתה של המלחמה באוקטובר 1973 גרמה להפתעה כפולה בישראל. כתב על כך ב-17.10.97, אלכס פישמן, הכתב הצבאי של **ידיעות אחרונות**, בסקירה נרחבת שנתפרסמה בעיתון, על החשש מהפתעה ערבית חדשה:

הן ב-73 והן ב-96 לא הצליח אמ"ן לאתר בזמן את כוונות האוייב. ב-73 זה הוביל לקריסת מערכות. לא רק שלא קראו את כוונת המלחמה, גם לא הבינו את מטרת התכנית המצרית, חשבו שמדובר בכיבוש סיני והתקדמות לכיוון הנגב. בדיעבד הסתבר, כי התכנית, שסאדאת הסתיר אפילו ממפקדיו הבכירים, היתה מחטף. ניהול מלחמה על מטרות מוגבלות בסיני. חוסר ההבנה הזו של התכנית המצרית יצר את אחד האסונות הגדולים ביותר של צה"ל: מתקפת הנגד של ה-8 באוקטובר.

ישראל לא היתה רגישה מספיק כדי לקלוט את זרמי המעמקים החזקים שהשפיעו על עמדת מצרים ערב מלחמת יום הכיפורים, כמו שאלת הרציפות – קרי בידודה של מצרים מהמזרח הערבי, או השפעת הבעיות הכלכליות-דמוגרפיות הקשות על עמדת ההנהגה המצרית ובעיקר השפעת הקשר בין שתי התופעות האלה. לחוסר רגישות זו היה חלק במסכת המכשלות שהביאו לחוסר היכולת בישראל להבין את כוונותיה ומהלכיה של מצרים, למרות שהם פורסמו מראש בעיתון **אל-אהרם**.

## דרישות סאדאת לרציפות דרך מדינה פלשתינאית

ס כאשר ביצע סאדאת, לאחר מלחמת יום הכיפורים, את המעבר מאוריינטציה סובייטית לאוריינטציה מערבית, לא שכח את שאלת הרציפות הטריטור-יאלית עם המזרח הערבי. אלא שהפעם נקט בעניין זה גישה שונה מבעבר. ממאי 1975, וברציפות עד אפריל 1977

<sup>44</sup> חדשות הטלוויזיה הישראלית, 7.6.75.

<sup>45</sup> ידיעות אחרונות, 23.12.75.

<sup>46</sup> שם, 7.4.76.

לפחות, חזר ותבע, כתנאי להסכמת מצרים להסדר הסכסוך, לא רק את נסיגתה של ישראל מכל השטחים שכבשה במלחמת 1967, אלא גם את הקמתה של מדינה פלשתינאית בגדה וברצועת עזה – כאשר מסדרון בריבונות ערבית מאחד את חלקיה.

כך למשל הודיע איסמעיל פהמי, שר-החוץ המצרי, ב-6 ביוני 1975, שמצרים לא תסתפק בנסיגת ישראל מכל השטחים. על ישראל להיות קטנה יותר, אמר פהמי, ובין הגדה לרצועה חייב לעבור מסדרון.<sup>44</sup> ב-19 ביוני 1975, התפוצצה פגישה בין סאדאת לנשיא פורד בזלצבורג שבאוסטרליה על דרישה זו. עיתון **הארץ** שחשף אז את הפרשה, כתב אז: "ארצות-הברית נטשה סופית – רעיון ההסדר הכולל אחרי הסביר סאדאת לפורד בזלצבורג. נשיא מצרים אמר שבהסכם סופי צריכה ישראל להסכים למסדרון שיחבר את שני חלקי פלסטין".

סאדאת חזר על רעיון זה גם בריאיון ל-NBC, ב-5.11.75; בפגישה עם סנאטורים אמריקניים בדצמבר אותה השנה;<sup>45</sup> במסיבת עיתונאים בבלייר האוז בושינגטון ב-6.4.76;<sup>46</sup> במסיבת עיתונאים ב-25 באותו החודש; בריאיון ל**רידס דיגיטל** בתחילת יולי 1976; בריאיון ל**ניוזוויק** ב-13.12.76, ובביקורו בארצות-הברית באפריל 1977.

יעקב כרוז, מי שהיה סגן ראש המוסד עד אמצע שנות השבעים, התייחס לתביעות אלה של סאדאת במאמר **בידיעות אחרונות**, ב-1.12.76. הוא ציין שם את הדמיון שבין תביעתו של סאדאת למסדרון בין שני חלקי המדינה הפלשתינאית לתביעתו של נאצר לרציפות טריטוריאלית דרך הנגב, בעת שיחותיו עם רוברט אנדרסון, שליחו של הנשיא אייזנהאור למזרח-התיכון, בראשית שנת 1956.

חווה השלום הישראלי-מצרי, שנחתם ב-26 במרס 1979, שם לכאורה קץ לפרשת התביעה המצרית לרציפות, לפחות לתביעה לרציפות דרך הנגב. בסעיף 2 בחוזה השלום נקבע "הגבול הקבוע" בין שתי המדינות "הגבול הבינלאומי המוכר בין מצרים ובין שטח ארץ-ישראל המנדטורית לשעבר". עוד נקבע שם ש"הצדדים מכירים בגבול זה כאסור בפגיעה", ושכל אחד מהצדדים "יכבד את שלמות שטח זולתו". במהלך זה הכירה לראשונה מצרים בריבונות ישראל על כל הנגב עד אילת. בהסכם השלום שנחתם עם ירדן בשלהי 1994, נקבע הגבול הקבוע והמוכר בין שתי המדינות בקווים כלליים בהתאם לגבול הבינלאומי שהיה תקף בין עבר-הירדן לארץ-ישראל המנדטורית לשעבר. כתוצאה משני הסכמים אלה ריבונותה של ישראל על דרום הנגב וחוף אילת מוכרת היום באופן מלא משני צדדיו של אזור זה.

בחוזה השלום הישראלי-מצרי נושא הקשר היבשתי בין מצרים וירדן לא נשכח. בנספח מס' 3 להסכם, בסעיף 6 (סעיף משנה 5) נאמר:

הצדדים מסכימים עוד כי ייסלל ויקוים כביש בין מצרים, ישראל וירדן ליד אילת ובו יובטח מעבר חופשי ושליה של בני אדם, כלי רכב וטובין בין מצרים ובין ירדן, מבלי לפגוע בריבונות על אותו שטח מן הכביש הנכלל בשטחו של כל צד מן הצדדים.

כלומר, ישראל הסכימה לסייע לקיום הקשר היבשתי בין

מצרים לירדן, ובלבד שהכביש שייסלל כדי לקיים קשר זה לא יפגע בריבונותה המלאה על חלק הנגב שעליו ייסלל. העובדה שהמצרים לא ניצלו עד כה את האפשרות הזאת, שנפתחה עבורם בהסכמי השלום, והם מעדיפים להמשיך ולקיים את הקשרים עם המזרח הערבי בדרך האוויר והים, ובלבד שלא יעברו בטריטוריה שבריבונות ישראלית, אינה סימן מעודד למהות עמדתם כלפי הריבונות הישראלית על דרום הנגב הנגזרת מחוזה השלום.

במאמר שפרסם המזרחן עמנואל סיוון מהאוניברסיטה העברית בירושלים, בהארץ ב-8.8.94, הוא זיהה עמדות פאן-ערביות מובהקות בקרב אליטות משנה מצריות. למסקנות אלה הגיע על סמך מחקר שניתח חיבורים שכתבו סטודנטים באוניברסיטת עין שמש בקהיר. בחיבוריהם השתמשו הסטודנטים המצריים בביטויים עוינים ביותר נגד ישראל, הגדירו אותה כ"פגיון העוץ בלבם (או בגבם) של הערבים", "כלי שרת של האימפריאליזם" ועוד "מחמאות" מסוג זה. מהמחקר ניתן להסיק שעמדות נאצריסטיות-הייכליסטיות קלסיות עדיין מאפיינות את הסטודנטים המצריים. הם קובעים בחיבוריהם "שתפקידה של ישראל, בעיני אדוניה האמריקנים, הוא לשחוק את כוחם של הערבים, לערער את ביטחונם הקיבוצי, ולבתק את הרצף הגיאוגרפי שלהם".

בפרסום שהופיע ב-4 באוגוסט 1997 בעיתון אל-ואסט בלונדון, נמסר שהנשיא מובארק אמר ב-25.4.97 – יום שחרור סיני אצל המצרים, "שאום-רשרש אדמה מצרית ולא נוותר עליה". לפי מקור זה גילה הנשיא מובארק שבשנת 1982 פנו המצרים לישראל לנהל אתם שיחות על החזרת משולש אום-רשרש, אך ישראל לא השיבה לתביעה זו. הכתב של אל-ואסט במצרים טוען שהצהרתו של הנשיא באה להדגיש שמצרים משאירה את פרשת המשולש

פתוחה, דבר שיאפשר לה "לדרוש בדרכים חוקיות" את החזרתו למצרים כמו שהחזרה טאבה לשטחם.

מהסקירה שהובאה כאן עולה, שאין למצרים צל-צלו של בסיס חוקי לדרוש היום את השטח הזה, והשאלה היא לכן מדוע פורסמה הדרישה, ומדוע עתה.

במאמר שפרסם יוסף בודנסקי בנתיב (גיליון 5/97), הדן בסוגיית הפרסום באל-ואסט, הוא טוען שמצרים עולה למעשה על נתיב של עימות ומלחמה אפשרית עם ישראל. העלאת דרישתו של מובארק לשטחים בנגב, שכאילו נגזלו ממצרים נועדה, לדברי בודנסקי, להעניק לגיטימציה לשינוי קיצוני זה במדיניות מצרים כלפי ישראל. בודנסקי טוען עוד, שעצם פרסומן של התביעות המצריות בעיתון הנמצא בבעלותו של הנסיך חאלד בן-סולטן, בנו של שר-ההגנה של ערב הסעודית ואחיו של שגריר ערב הסעודית בווינגטון, כמוה כתמיכה בהן על-ידי הגורמים הבכירים ביותר בריאד, ובייחוד בידי הגורמים הפרו-אמריקניים ביותר.<sup>47</sup>

בעניין זה אפשר להציג הערכה הפוכה להערכתו של בודנסקי, שכן היסטורית שימש הטריז הישראלי מגן למדינות הנפט הערביות העשירות מפני התפשטות ואיום מצד מצרים הענייה והרעבה. לכן ייתכן, שהפרסום בעיתון בבעלות נציגי ההנהגה הסעודית נועד להתריע מפני המהלך המצרי, להעיר את השומרים ולטרפד את המהלך עוד בשלביו הראשונים.

אם המידע שנמסר בעיתון הסעודי אכן מהימן, נראה כאילו יש במצרים כוונה לתבוע שטח בריבונות ישראלית מלאה, המוכרת על-ידי מצרים עצמה, תוך כוונה שלא לעשות את המינימום המקובל במקרים כאלה בין מדינות ששורר ביניהן שלום – להציע ויתור בדרך של חילופי שטחים. אין כלל ביטחון שישראל תסכים לכך, אך ראוי היה, מן הנימוס לפחות, שמצרים תציע זאת ■

<sup>47</sup> בודנסקי, "הטריז של מובארק – הנגב כעילה למלחמה", נתיב 5/97.

**ישראל רוצה להיות מחסום בין אפריקה לאסיה הערבית, וזוהי הסיבה... ולב העימות בין התכנית הלאומית של מצרים ליצור קשר בינה לבין הגוש הערבי, ובין התכנית של ישראל לנתק קשר זה... כל עוד הסכם השלום אינו מביא זאת בחשבון השלום לא יהיה ריאלי.**

חסנין הייכל (רוז אל יוסוף, 18.5.92)